

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КНИГА БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ
Том 7, 2015

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE DE PHILOSOPHIE
LIVRE DES SCIENCES DE L'INFORMATION ET DES BIBLIOTHEQUES
Tome 7, 2015

АНДРЕЙ СИНЯВСКИ И ЮЛИЙ ДАНИЕЛ – ДВАМА СЪВЕТСКИ ЕРЕТИЦИ

КРАСИМИРА ДАСКАЛОВА

Krassimira Daskalova. ANDREI SINIAVSKII AND JULII DANIEL – TWO SOVIET HERETICS.

The article – based on Andrei Siniavskii's personal archival collection kept at Hoover Institution Archives, Stanford University, California and on various secondary sources – tells the story of the trial against the Soviet writers Andrei Siniavskii (Abram Terz) and Yulii Daniel (Nikolai Arzhak). Both Siniavski and Daniel spent several years in the Soviet GULAG for publishing their works in the West (as "tamizdat"). The text pays attention to the various (national and international) actions in support of the two dissidents while revealing the curious position of the communist Bulgarian writers' Union regarding this case, as well.

През лятото на 2014 г. имах изключителния шанс като Фулбрайтова стипендиантка да работя няколко месеца в архивите Хувър към Станфордския университет в Калифорния, САЩ. Там „открих“ материали и лични фондове не само на известни български опозиционери като Г. М. Димитров, но и документи, свързани с дисидентското движение в Съветския съюз. Интересът ми към историята на цензурата в Източна Европа ме насочи към фонда на Андрей Синявски (Абрам Терц), за когото

в България се знае сравнително малко¹ (За разлика от много по-известния му сънародник Александър Солженицин). През 1965 г. заедно с колегата му Юлий Даниел, Синявски е обвинен в противодържавна и антисъветска дейност, заради публикуваните зад граница („тамиздат“) текстове. Моето четене в архива стана още по-интересно, когато намерих и документи, свидетелстващи за „българската следа“.

Настоящият текст не претендира да представя изчерпателно проблемите на дисидентското движение в Съветския съюз и/или творчеството на Синявски и Даниел. Опирайки се на историята на книгата, четенето и цензурата, той обръща внимание най-вече върху живота им до 1965–1966 г., на процеса срещу тях и на някои съветски и чужди реакции към тяхната история. Любопитна е и една непозната страница от новата ни литературна история: отношението на известни български писатели към този случай и солидаризирането им с официалното становище на съветския комунистически режим. Първата част на текста дава общи данни за Синявски и Даниел², втората – въз основа на няколко документа, съхранени в архивите Хувър – запознава с акциите на Съюза на българските писатели по техния случай.

Дисидентството

Разсъждавайки върху „съветската цивилизация“ самият Андрей Синявски свързва първите признаци на упадъка на съветската система с появата на „дисидентите“, които – според него – от втората половина на 50-те години на ХХ в. се противопоставят на съветската държава, на нейната идеология и се намират в конфликт с официалната партийна доктрина. Дисидентите, настоява Синявски, са нов феномен, изключителен резултат от съветската следвоенна реалност и от крайната непоследователност на официалната власт след смъртта на Сталин и особено след ХХ конгрес на КПСС (когато Никита Хрушчов прочита своята историческа реч за грешките от времето на култа към личността на Сталин)³.

¹ Едно от малкото изключения са заниманията на Ренета Божанкова. Виж **Божанкова**, Р. *Руска миниатюрна проза. Типология и поетика*. Автореферат на дис. за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. С., 1995; **Божанкова**, Р. *Руски постмодернизъм*. В: **Евтимов**, Р., **Божанкова**, Р. и др. *Руска литература ХІХ и ХХ век. Университетски учебник*. Пловдив, 2002, 2005, с. 531; **Божанкова**, Ренета. *Полемики от преди: Розанов, Солженицин, Синявски или откъслечи руска литературна история*. В: *Vox literarum. Култура. Комуникация. Критика*, 2004, №1, с. 8–16.

² През настоящата 2015 г. се навършват 90 години от рождението на двамата съветски „еретици“.

³ **Sinyavsky**, Andrei. *Soviet Civilization. A Cultural History*, New York, Arcad Publishing, 1990, pp. 226–227. Пастернак, Менделщам и Ахматова, според Синявски, не са били дисиденти, въпреки че безспорно са „еретични“, неортодоксални

Според мненията на някои съвременни руски изследователи, първата демонстрация на правозащитниците (т.е. дисидентите) в СССР започва именно по повод съда над Синявски и Даниел през 1965 г.⁴

За феномена източноевропейско „дисидентство“ съществуват многобройни публикации. Огромната част от тях, дело както на западни, така и на източноевропейски изследователи, следващи полярното говорене и противопоставяне между Изтока и Запада от времето на Студената война, представят всички „дисиденти“ като антикомунисти.⁵ В последното десетилетие, обаче, се появиха и изследвания, които се опитват да преодолеят крайните оценки от епохата на идеологическите схватки между двата блока до 1989 г. и да отговорят на въпроса защо и как една значителна част от източноевропейските дисиденти са марксистки, комунисти, социалистически и/или „съветски хора“⁶.

В по-широкия план на културната история, въпросът за дисидентите и дисидентството са свързани с проблемите на авторството, цензурата, репресията срещу книжовната култура и интелектуалната свобода.

Историографията

За историята на Синявски и Даниел има вече издадени няколко монографични изследвания, а още по време на процеса срещу тях в Западна Европа и Съединените щати излизат изключително голям брой материали, които запознават световната общественост с репресията срещу двамата съветски автори, като издигат глас в тяхна защита. Западът, обаче, не развива към Синявски култ, подобен на този към Борис Пастернак или Александър Солженицин. Затова и изследванията на английски език, посветени на творчеството на Синявски са – сравнени с

гласове в съветската литература. Със своя неконформизъм те са предшественици на дисидентството и са предопределяли неговия път. Но те са свързани с миналите, предреволюционни традиции на руската култура“ (с. 226).

⁴ Вайль, П., Генис, Ал. *60-е. Мир советского человека*, Москва, 1998, с. 179, 344. (Цитирано у Христова, Наталия. *Специфика на българското „дисидентство“*, Пловдив, Летера, 2005, с. 46).

⁵ Подобни изследвания на българския случай, например, говорят в термини на „закъснялото българско дисидентство“ (от 80-те години на ХХ в.) без да отчитат спецификите на българския контекст и многобройните прояви на явно и активно несъгласие и инакомислие (смисъл на дисидентството) в държавно-социалистическия контекст между 1944 и 1989 г. Тук имам предвид една работа на Victor Petroff, *The Belated Bulgarian Dissidence: The Emergence and Development of Dissident Movement in Bulgaria*, Omda Publishing House, 2009.

⁶ Христова, Н. Западната легитимация на късното българско „дисидентство“. В: *Историческо бъдеще*, 2004, № 1–2, с. 116–130; Христова, Н. Митът за всеобщия конформизъм на българските интелектуалци през втората половина на ХХ век. В: *Известия на Българското историческо дружество*, 40, 2008, с. 355–365.

публикациите за Пастернак и Солженицин – малко на брой⁷. Руският отговор на творчеството на Синявски включва полярните полемики в рамките на три различни интелектуални кръга и е белязан от съветския, пост-съветския и емигрантския контексти.

Кои са Синявски и Даниел?

Андрей Донатович Синявски е роден в Москва на 8 октомври 1925 г. в семейството на инженер-химика Донат Евг. Синявски и библиотечната служителка Евдокия Ивановна Синявска⁸. През юни 1951 г. баща му е бил репресиран за „антисъветска дейност“, но през 1956 г. неговото съдебно дело е прекратено и той е реабилитиран – умира през 1960 г. Евдокия Ивановна умира през 1955 г. Възпитан в това, което самият той определя като „здравословна съветска атмосфера, в нормално съветско семейство“ през 30-те години на XX век, Андрей Синявски споделя, че в навечерието на Втората световна война, петнадесет годишен е бил „истински комунист-марксист“⁹.

Между 1933 и 1941 г. Синявски учи в Москва, а средното си образование завършва в евакуация през 1943 г. в гр. Сизрани. Същата година е призован в армията, но не отива на фронта, а учи (февруари 1943–юли 1944) във военно училище в Москва. Получава специалността авиационен радиомеханик. До ноември 1945 г. служи в армията като радиотелеграфист край Москва. Постъпва като задочник във филологическия факултет на Московския университет (МГУ), а след демобилизацията, през 1945 г. става редовен студент. Специализира руска и съветска литература на XX век. От юли 1949 г. е редовен аспирант¹⁰ в катедрата по съветска литература на МГУ. През октомври 1955 г. защитава дисертация върху Максим Горки на тема *Роман М. Горького „Жизнь Клима*

⁷ Две от монографиите излизат още през 70-те години на XX в.: **Dalton**, Margaret, *Andrei Siniavskii and Julii Daniel. Two Soviet "Heretical Writers*. Wuerzburg, Jal, 1973 and **Lourie**, Richard. *Letters to the Future. An approach to Sinyavsky-Terz*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1975). В последно време се появиха и още две големи изследвания: **Nepomnyashchy**, Catherine T. *Abram Terz and the Poetics of Crime*. New Haven, Conn., Yale University Press, 1995 и **Kolenosky**, Walter E. *Literary Insinuations. Sorting out Sinyavsky's Irreverence*. Lanham, Maryland, Lexington Books, 2003. За тези изследвания виж по-подробно у **Markesinis**, E. *Andrei Siniavski. A Hero of His Time?* Boston, 2013, pp. X–XVI. От руските изследователи в последно време, искам да отбележа специално книгата на **Ратькина**, Т. Э. *Никому не задолжав. Литературная критика и эссеистика А. Д. Синявского*. Москва, Совпадение, 2010.

⁸ Всички данни за живота и творчеството на Андрей Синявски и Юлий Даниел са извлечени от документите, съхранявани в *Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii* (Biographical file).

⁹ **Синявски**, Андрей. Дисидентство как личный опыт. В: *Синтаксис*, 1985, № 15, с. 134.

¹⁰ В днешни термини – докторант.

Самгина“ и история русской общественной мысли конца XIX – начала XX века. От ноември 1952 г. е младши научен сътрудник в Института за световна литература „Максим Горки“ към Академията на науките на СССР, с профил съветска литература. През 1965 г. става старши научен сътрудник. От 1954 г. чете лекции по руска литература на XX век и по съветска литература във филологическия факултет и в журналистическия факултет на МГУ. Член и активист на комсомолската организация в МГУ. През 1960 г. става член на Съюза на съветските писатели. Публикува критически статии в „Новый мир“ (1957–1958 г.). Между 1949–1959 г. е женен за Инеса Маркова Гилман, инженер-химичка. Деца от този брак няма. След развода си се жени за Мая Василиевна Розанова-Круглякова (р. 1930 г.), изкуствоведка, която до 1964 г. работи в ред музеи и реставрационни работилници в Москва, а след това – на договор към Художествения съвет по приложно изкуство. Имат син, роден през 1965 г.

* * *

Юлий Маркович Даниел е роден на 15 ноември 1925 г. в Москва в семейството на Марк Менделевич Даниел, литератор и Минна Марковна, библиотечна служителка. Баща му умира през 1940 г., а майка му – през 1959 г. Юлий Даниел учи в Москва, а през войната, в евакуация, получава средно образование в Сталинградска област. След завършването на 10 клас, през февруари 1943 г., е призован в армията. От есента на 1943 до есента на 1944 г. е на фронта. Тежко ранен в дясната ръка, получава ордени и медали. През 1946 г. учи във филологическия факултет на Харковския университет, после се мести в Московска област и завършва педагогически институт. През 1951–1953 г. е учител в средно училище в гр. Людиново, в Калужска област. От 1953 г. е вече в Москва и работи (до 1957 г.) като учител по руски език и литература. След 1957 г., до арестуването му, няма постоянна работа, препитава се главно с преводи; занимава се с литературна дейност и написва повестта „Бягство“. Женен от 1950 г. за Лариса Йосифовна Богорас-Брухман – езиковедка-лингвистка. Имат син Александър, роден през 1951 г.

Обвинението

Андрей Синявски е арестуван в Москва на 8 септември 1965 г. От обвинителния акт по углавно дело № 291 от 27 януари 1966 г. става ясно как държавна сигурност успява да разкрие, че под псевдонима Абрам Терц на Запад издава свои произведения старши научният сътрудник от Института по световна литература „Максим Горки“ към Съветската академия на науките Андрей Донатович Синявски, а под псевдонима Нико-

лай Аржак – неговият „съучастник по престъпна дейност“, поетът-преводач Юлий Маркович Даниел. Срещу двамата е възбудено дело през септември 1965 г., завършено на 15 януари 1966 г.: те са привлечени под отговорност заради „враждебната си позиция към отделни въпроси от политиката на КПСС и съветското правителство“ и публикуването на Запад („тамиздат“) на „антисъветски, клеветнически произведения, опорочаващи съветския държавен и обществен строй“¹¹.

Процесът (10–14 февруари 1966 г.) срещу Синявски и Даниел отбелязва края на краткосрочното Хрущово „размразяване“ след смъртта на Сталин и поставя акцент върху формиращото се дисидентско движение в СССР. Той за пореден път насочва вниманието към взаимоотношението автор и общество в Русия, общество, което – по думите на Е. Маркезинис – много често чества своите писатели като патриоти и герои, но също така лесно ги осъжда като злодеи и предатели¹².

„Прегрешенията“ на Синявски и Даниел

От документите по делото е видно, че Синявски и Даниел не само са издавали свои текстове на Запад без санкцията на комунистическата власт, но и че при обиска в дома на Синявски от него са иззети деветнадесет книжни тела, повечето издадени на руски език като „тамиздат“: болшинството в Ню Йорк (най-вече от издателство „Чехов“), но също в Париж и Мюнхен. Между тях са заглавията: „Дар“ (1952) и „Другие берега“ на В. Набоков (1954); „Проза“ на М. Цветаева (1953); „Избранные сочинения“ на А. Хомяков (1953); „Лица“ на Е. Замятин (1955); „Доктор Живаго“ на Б. Пастернак (1964); „Поэтическое искусство Мандельштама“ (1964). Съгласно писмо от Главно управление по охрана на военните и държавни тайни, запазено в архива на Синявски, иззетите от него книги би трябвало да се съхраняват само в спецфондовете на учреждения и предприятия¹³. По време на един от разпитите, Синявски заявява, че книгите с „антисъветско съдържание“, намерени в дома му при обиска, са му донесени не по негова молба, че той по принцип не се интересува от книги с политически характер, не се е занимавал с разпространението на тази литература и не е показвал и рекламирал въпросните книги на други лица¹⁴.

¹¹ Обвинително заключение. – Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 12, pp. 69–86.

¹² **Markesinis**, Eugenie, *Andrei Siniavski. A Hero of His Time?* Boston, 2013, p. X.

¹³ Определение. Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 13, pp. 213–214.

¹⁴ Когато говори за „антисъветски книги“, Синявски уточнява, че има предвид заглавия като: две копия на „Новый журнал“, № 70 и 71, издадени в Ню Йорк; книгата на Глеб Струбе „Русская литература в изгнании“, публикувани от издателство

В показанията си Синявски обяснява схемата, по която произведенията му са изнасяни в чужбина: той предавал първия екземпляр от ръкописите си на своята състудентка Елен Замојская Пелте (дъщеря на бившия френски военноморски аташе при посолството на Франция в СССР), за да бъдат пренесени – чрез дипломатическата поща – и отпечатани извън СССР; вторият екземпляр оставал у него. След като ръкописът бивал публикуван, Синявски унищожавал копието, което се намирало в дома му. Според същите показания, произведенията на Юлий Даниел са изнасяни от СССР пак с помощта на Елен Замојская¹⁵.

Метаморфозите на Синявски-Терц и Даниел-Аржак

Като Терц и Аржак, Синявски и Даниел опитват радостите и понасят тежестите на креативната свобода или „вътрешната свобода“, както се изразяват дисидентите. Процесът и лагерът по-късно са изпитание за предаността на двамата творци към литературата и изкуството като цяло.

Първите два текста на Синявски публикувани в чужбина са повестта „Суд идет“ (Съдът продължава. Париж, 1959) и статията му „Что такое социалистический реализм“ (Какво е социалистически реализъм. Париж, 1959). Централната идея на „Суд идет“ е нравствения въпрос дали целта оправдава средствата: според Синявски, низките средства не оправдават високите цели. Авторът отбелязва, че в сюжета на повестта е използвал някои събития (в действителност прояви на антисемитизъм, дегизиран като антикосмополитизъм) от началото на 50-те години на XX в., свързани с култа към личността на Сталин и т.нар. *процес на лекарите* (повечето от тях евреи), когато са „използвани недостойни средства“, по-късно осъдени от съветското общество¹⁶. „Суд идет“ излиза на 24 езика: през 1959 г. издателството на полските емигранти в Париж публикува повестта на руски и полски език; през 1960 г. – излиза в Хелзинки на фински език и в Милано на италиански език; през 1963 г. в Париж на френски език, в Аржентина на испански език и в Ню Йорк на английски език и пр. Този текст е бил четен на руски език и по радиостанция „Свобода“, действаща от името на т. нар. „Кординационен център за антиболшевишка борба“¹⁷.

„Чехов“ в Ню Йорк; книгата на Вышеславцев „Кризис индивидуальной культуры.“ Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 12, p. 37.

¹⁵ Синявски познавал Елен от 1947 година, когато двамата учат в МГУ. Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 13, pp. 213–214.

¹⁶ **Собственноручные показания.** В: Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 12, p. 91.

¹⁷ Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 12, pp. 72–73.

В статията „Что такое социалистический реализм?“ Синявски настоява, че социалистическият реализъм в крак с духа на времето и културата, която го поражда, е „телеологически“, подобно на много исторически култури и на самото човешко мислене. Тръгвайки от тази идея, авторът извежда паралели между някои произведения на съвременната му литература и изкуството на XIX в. и подчертава различията между положителните герои на съвременната му епоха и критическото мислене на хората на XIX столетие. Загърбвайки „социалистическия реализъм“ писателят отдава предпочитание на термина „класицизъм“, който той използва за поезията на Маяковски, приемайки я за висок образец в рамките на този стил, като същевременно критикува някои други автори, упреквайки ги в еkleктика, в смесване на прийомите на класицизма с тези на литературата на XIX век. В края на статията Синявски говори за фантастично изкуство (близко до неговата собствена художествена практика) като го противопоставя на съществуващото тогава критично направление а la Дудинцев. „Что такое социалистический реализм“ се появява на френски и италиански език през 1959 г.; на английски език в Ню Йорк през 1960 г.; на испански език през 1963 г.¹⁸

„Фантастические повести“ (Фантастични повести) на Синявски излизат в Париж през 1961 г. През същата той завършва повестта „Любимов“, която предава на Елен Замойская през есента на 1963 г. Книгата веднага излиза на полски език в Париж; през 1964 г. във Вашингтон на руски език; през 1965 г. на английски (в Ню Йорк) и италиански език и е предавана на руски език по радиостанция „Свобода“. Главна идея на „Любимов“ е властта като нравствен проблем. Текстът апелира властта да не се опитва да прави хората щастливи чрез субективни еднолични заповеди.

Между книгите на Синявски, публикувани като „тамиздат“ преди присъдата са и „Мысли врасплох“ (Ненадейни мисли. Ню Йорк, 1966), които по думите на писателя разсъждават върху „отвлечени морални теми“: добро и зло, живот и смърт, тленност и вечност¹⁹.

* * *

Разказът „Руки“ (Ръце) на Ю. Даниел излиза в Париж през 1961 г. на полски език, а през 1963 г. във Вашингтон на руски език²⁰. През 1961 г. на английски език във Вашингтон за първи път е публикувана и повестта

¹⁸ Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 12. pp. 73–74.

¹⁹ Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 5, Folder 8, p. 93

²⁰ Пак там, p. 75.

на Даниел „Говорит Москва“ (Говори Москва), претърпяла след това голям брой издания, а през 1963 г. на руски език в американската столица излиза разказът му „Человек из МИНАПа“ (МИНАП-ския човек)²¹. През 1964 г. на руски език в Ню Йорк е публикуван нов разказ на Даниел – „Искупление“ (Изкупление). В предговора към този разказ и към други негови текстове, съветският емигрант в САЩ Б. Филипов нарича Николай Аржак „духовен наследник на идеите на Достоевски“ и „опитен литератор, крупен и разнообразен майстор на разказа“²².

* * *

Според обвинителния протокол по делото на Андрей Синявски и Юлий Даниел, Синявски оказва помощ за прехвърляне на запад не само на произведения на Даниел, но и на друг свой познат – Андрей Александрович Ремизов, чиито текстове като „тамиздат“ излизат под псевдонима И. Иванов²³. От същия документ става ясно, че през 1956-1965 г. Синявски е разпространявал свои произведения сред приятелски кръг, включващ А. А. Ремизов, Н. Б. Кишилов, А. К. Петров, А. Н. Меньшутин, И. Н. Голомшток, Е. В. Докукина и съпругата му М. Розанова-Кругликова²⁴.

Синявски е обвинен, че въпреки че е знаел за използването на неговите произведения в ущърб на съветското правителство не е предприел мерки, за да предотврати тези действия на „буржоазните пропагандни центрове“²⁵. В своята „последна дума“ писателят отказва да се оправдава, да обяснява текстове си на тенденциозните интерпретатори на неговото творчество, да чете лекции или пък да доказва каквото и да било. Подобно поведение, според него, би било безполезно. Вместо това, Синявски решава да обърне внимание единствено на „някои аргументи, елементарни по отношение на литературата“, с които „започват изучаването на литературата: думата – не е действие, а художествения образ е условен: авторът не е идентичен с героя“²⁶. За литераторите това са

²¹ Пак там, pp. 77–79.

²² Пак там, p. 81.

²³ Между тях статиите „Есть ли жизнь на Марсе?“, „Американские шпионы“, „Американские муки русской совести“. Пак там, pp. 79–80

²⁴ Пак там, p. 81.

²⁵ Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 12, p. 82.

²⁶ **At the Trial of A. Sinyavsky and Yu. Daniel/Синявский и Даниэль на скамье подсудимых.** New York, Inter-Language Literary Associates/Международное Литературное Содружество, 1966, с. 108. Съвременните полета на историята на книгата и историята на четенето, обаче, следвайки призива на Люсиен Февр – баща на тази нова предметна област – да се изследва връзката между книга и общество, подчертават изключителната роля (и заслуга) на писаното/печатното слово за со-

азбучни истини, които авторът Синявски не очаква от „държавното обвинение“ да познава. Когато обаче призованите като експерти членове на Съюза на писателите – единият професионален литератор, а другият дипломиран критик – разглеждат „думите на отрицателния персонаж като авторови мисли – тук се изгубваш“²⁷. Писателят набляга върху разликите между агитацията и пропагандата, от една страна и художествена литература, от друга и се опитва да обори обвинението, което действа по закона „или-или“, за което „художествената литература е форма на агитация и пропаганда; агитацията е само съветска или антисъветска и след като не е съветска, значи е антисъветска“²⁸.

Тук Синявски визира „експертите“ Зоя Кедрина и Константин Федин, по онова време първи секретар на Съюза на съветските писатели. Техните мнения, представляващи позицията на консервативните елементи сред литературните среди, със своя реторичен стил, напомнят сталинските процеси от 30-те години на XX век с тяхната логика – „който не е с нас е против нас“. Картината на реакцията срещу Синявски и Даниел, обаче, е много по-сложна, тъй като тя отразява цялостната нестабилност на разглеждания период с вътрешните промени от периода на „размразяването“, но и с натиска на Студената война, който е трябвало да се отчита и от двете страни на Желязната завеса. Затова именно и по-либерално настроени индивидуалисти, които по принцип би трябвало да очакваме, че ще подкрепят двамата писатели, са оценявали техните действия амбивалентно: те са смятали, че Синявски и Даниел са създали комфорт на политическите неприятели/врагове на СССР. Дори Александър Твардовски например, добре известен некомформист, редактор на „Новый мир“ (Нов свят) и почитател на Синявски, е бил „отвратен“ (sic!) от факта, че Синявски и Даниел са изпращали свои произведения на Запад²⁹.

Синявски напразно настоява, че неговите произведения не съдържат никакви призови, че тяхна характеристика е съзерцанието, че той би могъл да бъде по-скоро упрекнат в пасивност и в аполитичност и че публикациите му нямат агитационни цели с антисъветски характер. В под-

циалната промяна и за различните идеологически мобилизации, водещи до революционни прояви и световни катаклизми. Може би най-известните примери в това отношение са дискусиите за ролята на печатната преса като агент на промяна и разгорещеният „Дартънов дебат“ (за това дали книгите могат да предизвикат революции).

²⁷ *At the Trial of A. Sinyavsky and Yu. Daniel/Синявский и Даниэль на скамье подсудимых*, с. 110.

²⁸ Пак там, с. 113, 114.

²⁹ За това вж у Markesinis, Eugenie, *Andrei Siniavski. A Hero of His Time?* (Boston, 2013), p. 7.

крепа на това, авторът подчертава сложността на образите, сюжетите, езика, които използва и които, според него, са несъвместими с целите на политическата агитация и пропаганда, която в литературата се стреми към яснота, разбираемост, достъпност на художествения рисунък. За творбите си той казва: „Моите произведения често са напълно недостъпни за разбиране от неподготвения читател, в което съм имал случаи да се убедя“. Нещо повече, Синявски подчертава, че в редица свои текстове води полемика с буржоазната идеология: в повестта „Суд идет“ се надсмива над емигрантската радиостанция „Свободна Европа“; повестта „Любимов“ окарикуатурява американския турист-шпионин; в статията „Что такое социалистический реализм?“ саркастично говори за „свободата“ на буржоазния Запад, за безперспективността на буржоазната култура и демокрация³⁰. Писателят апелира да не се подхожда към художествената литература с юридически формулировки, поради сложността на природата на художествения образ, който често и самият автор не може да обясни³¹.

Юлий Даниел също отрича обвинението в антисъветска насоченост на неговите произведения и вменените му антисъветски възгледи; настоява, че „Руки“, „Говорит Москва“, „Человек из МИНАПа“ и „Искупление“ не са клеветнически произведения, опорочаващи държавния и обществен строй в СССР, но признава, че с написването и изпращането на запад на гореспоменатите произведения е нанесъл определена вреда на съветската държава, тъй като в текстовете му има съждения, които биха могли да бъдат интерпретирани като директни антисъветски нападки³². В своята „последна дума“ Даниел обяснява причините, накарали го да напише, например „Говорит Москва“ – почувстваната реална заплаха от възстановяването на култа към личността, или пък „Искупление“ – идеята, че всички членове на обществото са отговорни за това, което става, всеки поотделно и всички заедно са отговорни за Сталинистките чистки сред съветската интелигенция³³. В унисон с мнението на Синявски за сложността на художественото произведение и на литературните герои, Даниел се опитва да отговори на обвинението, според което те двамата нямат „положителен герой“ и завършва: „Разбира се с положителен герой е лесно, има кого да противопоставиш на отрицателния“³⁴.

³⁰ Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 13.

³¹ *At the Trial of A. Sinyavsky and Yu. Daniel/Синявский и Даниэль на скамье подсудимых*, с. 115.

³² Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 12, p. 83.

³³ *At the Trial of A. Sinyavsky and Yu. Daniel/Синявский и Даниэль на скамье подсудимых*. New York, Inter-Language Literary Associates/Международное Литературное Содружество, 1966, pp. 117, 118.

³⁴ Пак там, с. 123.

И Синявски, и Даниел многократно обръщат внимание върху стратегията на обвинението, което подменя адреса на тяхната (литературна) критика, как някои техни несъгласия с отделни явления в съветската действителност се генерализират, как обвинителите конструират тяхното уж тотално отхвърляне на целия строй, на системата като цяло³⁵. И двамата заявяват, че са „съветски“ хора и не смятат произведенията си за антисъветски³⁶. Те обаче не се отричат от собствената си самоличност в полза на самоличността на системата. В последните редове от своята „последна дума“ Даниел подчертава: „... никакви углавни статии, никакви обвинения няма да ни попречат – на Синявски и мен – да се чувстваме хора, обичащи своята страна и своя народ“.³⁷ И двамата настояват, че техните артистични вкусове се различават от онези на съветските издатели и това ги кара да публикуват текстовете си зад граница. И двамата отказват да признаят каквато и да било вина, изтъквайки, че техните произведения са литература, а не пропаганда. Това ясно послание достига до значителен брой писателски организации и стотици интелектуалци, живеещи в различни страни по света организират кампании в тяхна защита и на свободата на словото и печата, третирайки тази свобода като основна човешка ценност през модерната епоха.

Защитниците

Още при арестуването им през септември 1965 г., но и през следващите месеци – както вече стана дума – съветски граждани организират акции в защита на Синявски и Даниел. Така например, на 5 декември 1965 г. е проведен голям митинг в тяхна подкрепа в Москва. Имената и професионалните афилиации на участниците – разбира се – веднага са изпратени до ЦК на КПСС³⁸. Между последователните защитници на Синявски и Даниел е Игор Голомщок, осъден на шест месеца принудителен труд, защото отказва да дава показания по делото срещу тях. След произнасяне на присъдата Голомщок разпраща писма до Върховния съвет на СССР, до в. „Известия“ (Известия) и „Литературная газета“ (Литературен вестник), в които мотивирано отхвърля присъдата като незаконна. А. Гинзбург съставя „Бяла книга“ по случая Синявски-Даниел, за която е осъден на затвор. Други представители на съветската творческа интелигенция, които се опитват да се намесят, да повлияят, да се застъпват

³⁵ Пак там, с. 126.

³⁶ Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 12, pp. 34, 48.

³⁷ At the Trial of A. Sinyavsky and Yu. Daniel/Синявский и Даниэль на скамье подсудимых, с. 128.

³⁸ Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 5, Folder 10, p. 175.

за Синявски-Терц и Даниел-Аржак и които открито изразяват своето несъгласие с решенията и действията на властите са И. Еренбург, К. Чуковски, К. Паустовски, А. Тарковски, В. Шкловски, Б. Ахмадулина, Б. Окуджава. Л. Чуковская от своя страна публикува гневен отговор на речта на (Нобеловия лауреат за литература) Михаил Шолохов, който изразява съжаление, че Синявски и Даниел не са съдени по революционните закони³⁹.

Учени от Италия протестират конкретно, че организираният процес срещу Синявски и Даниел не е открит, че не са допуснати чужди журналисти, че съобщението за ареста им е публикувано много след фактическия им арест, че не се допуска обжалване на решението на съда⁴⁰. Също на Запад, философът Б. Ръсел; Е. Божар, генерален секретар на Международния комитет за защита правата на човека; австралийските писатели Д. Хорвуд, П. Блейзи, М. Кремнан, Б. Миллейн, М. Броди, Дж. Нелан, В. Бакли; английският издател Марк Б. Картър и писателите А. Грифитс, Д. Северн, Ф. Холидей, Х. Бинг, журналистът С. Хепнър, както и много от членовете на световния ПЕН клуб са сред личностите, огласили подкрепата си за Синявски и Даниел и изпратили протестни писма до съветските управници⁴¹.

Присъдата и след нея

Независимо от мнението на международните правозащитни организации и съпричастието на стотици свободомислещи хора по целия свят, през февруари 1966 г. Синявски е осъден на седем, а Даниел – на пет години затвор. Синявски излежава почти шест години от присъдата си в различни лагери, където след всекидневния физически труд, пише (изпращайки ги като писма до съпругата си) две големи литературни изследвания – за Пушкин и за Гогол. По собственото му признание, писането за него тогава е стратегия за запазване на себе си, за оцеляване.⁴²

Синявски е предсрочно освободен (помилван) от Върховния съвет на СССР на 8 юни 1971 г. Две години по-късно, на 10 август 1973 г., заедно със съпругата си Мария Розанова и сина си, емигрира във Франция: установява се в Париж и преподава руска литература като професор в Сорбоната (1973–1994).

³⁹ Ратькина, цит. съч., с. 85–86.

⁴⁰ Виж специално **Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 5, Folder 10, pp. 216–219.**

⁴¹ В свои публикации или в кореспонденцията си със съветски държавни институции и политически мъже. Виж за това огромното количество материали в личната колекция на Синявски в **Hoover Institution Archives.**

⁴² **Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 2, Folder 3.**

През същата 1973 г. в Лондон излиза книгата „Голос из хора“ (Глас от хора) с впечатленията му от съветския ГУЛАГ, която по мнението на някои от изследователите е съчетание между лирически дневник и многогласен епос. Издадена е под името Абрам Терц. Терц в случая избира единствено фрагменти от личните писма на Синявски до Мария Розанова и е по-скоро съставител, отколкото автор на този трудно вписващ се в жанровата класификация текст; текст много по-сложен в сравнение с по-ранните Терцови произведения. „Голос из хора“ е книга, определена от познавачите на автора като едно от най-добрите произведения на Синявски-Терц, като сърцевина на неговото творчество, където важни мотиви на неговата проза са задълбочени и изяснени поради лиминалността на ситуацията, поради близостта на финала, на границата на битието, на очакването на края и потребността от последна изповед. По мнението на И. Голомщок, „Голос из хора“ е от първите задълбочени „Записки от мъртвия дом“, а не традиционно описание на нравите и обичаите на неговите обитатели⁴³.

Следва публикуването на двете литературни изследвания, върху които Синявски работи по време на своето заточение: през 1975 г. в Лондон се появява „Прогулки с Пушкином“ (Разходки с Пушкин), а в Париж – „В тени Гоголя“ (В сянката на Гогол). Според сполучливото определение на Вайл и Генис, те представляват шедеври на създадения от Синявски жанр „художествена литература за художествената литература“⁴⁴.

След 1978 г. всички произведения на Синявски отначало излизат в популярното в литературните среди списание „Синтаксис“, което той издава в Париж на руски език, в сътрудничество с Мария Розанова⁴⁵. Името „Синтаксис“ е взето от едноименното самиздатско списание, излизало през 1959-1960 г. в Москва под ръководството на Александър Гинзбург (1936, Москва–2002, Париж). В издателски план „Синтаксис“ на Синявски и Розанова е опонент на друго емигрантско начинание – на Никита Струве, който оглавява УМСА Press. Издаването на „Синтаксис“ е затруднено не на последно място поради антисемитските прения сред емиграцията⁴⁶, а много от текстовете на Синявски предизвикват ожесточени полемики в руските емигрантски среди⁴⁷.

⁴³ Ратькина, цит. съч., с. 88.

⁴⁴ Цит. по Божанкова, *Полемии от преди...*, с. 15.

⁴⁵ Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 2, Folder 1. До 2001 г. от списанието излизат тридесет и седем броя.

⁴⁶ Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 2, Folder 2.

⁴⁷ Статията на Синявски срещу Солженицин, озаглавена „Солженицын как устроитель нового единомыслия“ (*Синтаксис*, 1985, № 15) е само един такъв пример.

Въпреки противоречията си по някои въпроси с част от руската емиграция, включително и с Александър Солженицин – когото той обвинява в авторитарност, високомерие, нетърпимост и определя като „нов духовен деспот“⁴⁸, Андрей Синявски успява да се наложи на Запад като авторитетен литератор, автор, лектор и събеседник; участва в научни семинари, пътува по целия свят, публикува (като Абрам Терц) рецензии за руски книги в *The New York Review of Books*⁴⁹. През 1984 г. на руски език излиза романът му „Спокойной ночи“ (публикувана на английски като „Good night“ през 1989), който се занимава с два ареста: този на самия Андрей Синявски през 1965 г. и онзи – през 1951 г. – на неговия баща, аристократ, превърнал се в революционер⁵⁰. В края на 80-те години (1989 г.) на френски и немски език е издадена книгата му „Советская цивилизация“, а през 1990 г. тя е публикувана и на английски.

Синявски става първият носител на международната Exil-Preis на Баварската академия за изкуство (в Мюнхен, през 1988). Малко след това (1991 г.) е удостоен с почетен докторат от Харвардския университет, а през 1992 г. получава титлата почетен доктор на Руския държавен хуманитарен университет⁵¹. Умира през 1997 г. в Париж.

В затвора Юлий Даниел пише поезия, чете я на своите близки, които три пъти годишно имат право да го посещават: те научават стиховете наизуст и впоследствие ги записват. След излизането си от затвора Даниел остава в СССР, въдворен е в Калуга. Умира през 1988 г. Съветското правителство разрешава на Синявски да се върне за погребението на Даниел.

С постановление на Президиума на Върховния съд на Руската федерация от 1991 г. „присъдата над Синявски и Даниел е отменена и производственото дело прекратено поради отсъствие на престъпление в техните действия“⁵².

„Болгарские друзья свою миссию выполнили достойно“

От някои български изследвания вече знаем историята на *Българския скандал „Солженицин“*⁵³. Как писателският съюз в България се отнася към по-ранния в хронологически план случай на Синявски и Даниел?

⁴⁸ Виж писмото на Синявски до Солженицин от 12 януари 1975 г. в **Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii**, Biographical File, p. 4. Там Синявски заключава: „Вы встали в позу духовного жандарма, Александр Исаевич.“

⁴⁹ **Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii**, Box 2, Folder 2.

⁵⁰ Пак там, Box 2, Folder 3.

⁵¹ Пак там, Box 4, Folder 2 and 3.

⁵² Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii, Box 4, Folder 12, p. 273.

⁵³ **Христова**, Наталия. *Власт и интеллигенция. Българския скандал „Солженицин“ 1970–1974: исторически етюд с документално приложение*. София, Издателско ателие Аб, 2000.

За това информира в доклада си до ЦК на КПСС К. Воронков, секретар на Съюза на писателите на СССР: той съобщава за пътуването си до България по повод погребението на председателя на Съюза на българските писатели Димитър Димов⁵⁴. Воронков се среща, между другите, с Иван Руж, Николай Янков, Георги Джагаров, Георги Гошкин, Георги Караславов, Младен Исаев. Руж, Янков и Джагаров го информират за състоялото се в края на март 1966 г. в Лондон заседание на Изпълкома на Международния ПЕН клуб, на което е обсъждан въпросът за дневния ред на предстоящия през юли същата година в Ню Йорк конгрес на ПЕН-клубовете. Дневният ред на конгреса предвиждал да се дискутира присъдата над Андрей Синявски и Юлий Даниел. На заседанието в Лондон от българска страна присъства Дора Габе. В доклада си Воронков отбелязва: „Дора Габе предварително была ознакомлена с антисоветским деяниями Синявского и Даниэля, с ходом судебного процесса и отношением к процессу Секретариата правления Союза писателей СССР“⁵⁵.

По поръчение на Съюза на българските писатели, още преди заседанието Габе се среща с Генералния секретар (1951–1974) на Международния ПЕН-клуб Дейвид Карвър и настоява въпросът за двамата съветски писатели да бъде снет от дневния ред на конгреса.⁵⁶ След продължителен разговор Дора Габе постига съгласие с Карвър. В началото на заседанието на Изпълкома тя предлага същото и пред присъстващите представители на националните ПЕН организации. Робер Гофен, юрист, член на белгийския ПЕН-клуб се солидаризира с мнението на Дора Габе, че разглеждането на случая Синявски-Даниел от световната организация на писателите би било вмешателство във вътрешните работи на СССР. Унгарският представител на тази среща – Ласло Кери също подкрепя българската инициатива. От доклада на Воронков разбираме също, че още в началото на март 1966 г. Съюзът на българските писатели натоварва Николай Янков и Ана Каменова да се срещнат с ръководителите на съюзите в СССР, Полша, Унгария, Югославия и Румъния и изработят обща позиция, която да бъде следвана на заседанието на Изпълкома в Лондон. С предварително осигурената от Дора Габе подкрепа и на представителите на ПЕН-клубовете в Югославия, Чехословакия и Франция в крайна сметка се постига желаното – въпросът за Синявски и Даниел е снет от дневния ред на предстоящия конгрес в Ню Йорк. Воронков из-

⁵⁴ Този документ се съхранява в **Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii**, Box 5, Folder 10, pp. 190–191.

⁵⁵ Пак там

⁵⁶ Виж **Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii**, Box 5, Folder 10, p. 190.

казва задоволството си от „принципната позиция“ на „българските другари“, които напълно подкрепяли оценката за съдебния процес, дадена от Секретариата на Съюза на съветските писатели⁵⁷.

Разбира се, това че българите постигат временен успех в рамките на световния ПЕН-клуб съвсем не означава, че писателите по света спират да изразяват своята солидарност със Синявски и Даниел. Нещо повече – още следващия месец (през април 1966 г.) Генералният секретар на европейското общество на писателите (КОМЕС) Дж. Вигорелли и вече споменатия Дейвид Карвър посещават Москва и в различни срещи изразяват – макар и твърде внимателно – своето недвусмислено становище по историята на Синявски и Даниел. От своя страна съветските писатели в лицето на А. Сурков, секретар на Съюза на писателите в СССР, решително отказват да свързват своите контакти с ПЕН-клуба с техния случай. В доклад до висшите съветски органи Сурков изтъква двойствената позиция на Карвър, която се изразява в резкия и неприемлив за руснаците тон, когато той говори за Синявски и Даниел и явния му стремеж да не затваря вратите на международната организация пред съветските писатели, да насърчава контактите с тях и да подпомогне тяхното участие (като наблюдатели) на предстоящия конгрес на ПЕН в Ню Йорк⁵⁸.

* * *

Поради ограничения обем, настоящия текст не ми позволява да обговоря различните аспекти на случая Синявски-Даниел. Тук, в порядъка на заключение, бих искала да кажа само няколко думи за употребата на термина „дисидент“ в Източна Европа след Втората световна война. За разлика от „еретик“, използван в руския контекст за автори като Евгений Замятин, Борис Пастернак, Осип Манделщам, или Анна Ахматова, принадлежащи към първото поколение съветски неконформисти, понятието „дисидент“ – поради специфичния момент на оформяне на дисидентството като обществен и интелектуален феномен в пост-Сталиновата епоха на краткотрайно „размразяване“ – имплицира една колективна идентичност, която едва ли е толкова монолитна и безпроблемна. Както вече показаха ред изследвания, подобни резерви към термина изказват руски и чешки (инакомислещи) интелектуалци⁵⁹. Защото е трудно да

⁵⁷ Цялата тази история е докладвана още веднъж на ЦК на КПСС от В. Шауро, завеждащ отдел „Култура“ на ЦК на КПСС. За това **Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii**, Box 5, Folder 10, pp. 204–205.

⁵⁸ **Hoover Institution Archives, Andrei Siniavskii**, Box 5, Folder 10, pp. 258–270.

⁵⁹ **Вайль и Генис**. *60-е. Мир советского человека*, с. 176; Христова, *Специфика на българското „дисидентство“*, с. 38–39. Наталия Христова, например, цитира мнението на чешкия историк Петер Питхарт, който заявява, че се задушавал в „дисидентското гето“. Подобно е отношението към използването на събирателното

подведем под общ знаменател толкова силни индивидуалности и неортодоксални личности (макар и всички те критични към своята държавно-социалистическа действителност).

Ако вземем под внимание и противоречията между самите „дисиденти“, като тези в руския емигрантски лагер – и специално личните разногласия между Андрей Синявски и Александър Солженицин и техните различни оценки на едни и същи социални процеси и феномени – става още по-ясна проблематичността на дисидентската колективна идентичност.

Нещо повече – дори отчитайки спецификата на съветската действителност в средата на 60-те години на XX в. и инстинкта за самосъхранение на критици на социалистическата реалност като Синявски и Даниел, не бихме могли с лека ръка да пренебрегнем тяхното заявление, че са „съветски хора“. Не можем и не би трябвало да интерпретираме „дисидентството“ (инакомислието) единствено и само като антикомунизъм и тотално отрицание на социализма както това правят външни наблюдатели или вътрешни служители на тайните служби от времето на Студената война. Нужно е вникване в индивидуалните човешки съдби и вслушването в собствените гласове на критиците на Стария режим, за да можем поне малко да се приближим до сложността на индивидуалното себеотстояване и оцеляване на инакомислещите във времето на тотално и полярно идеологическо противопоставяне между Изтока и Запада: До жизнения свят на съветски (и източноевропейски) „еретици“ като Андрей Синявски и Юлий Даниел.

„дисидент“ на Наталия Горбаневска. „Ние бяхме нормалните хора в едно ненормално общество. Тони Николов разговаря с Наталия Горбаневска, *Демократически преглед*, 45, Зима 2000–2001, с. 317–318 (цитирано у Христова, *Специфика на българското „дисидентство“*, с. 39).